

ERFGOED BRUSSEL

Een publicatie van het Brussels
Hoofdstedelijk Gewest

DOSSIER
BRUSSEL, M'AS-TU VU?

N°006 - 007
SEPTEMBER 2013

**SPECIAAL NUMMER
OPEN MONUMENTENDAGEN
BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST**

Het hotelwezen in Brussel vóór 1940

DE EVOLUTIE VAN EEN VEELZIJDIGE SECTOR

VIRGINIE JOURDAIN

Doctor in de geschiedenis (Université libre
de Bruxelles - Université de Neuchâtel)

Net als in andere steden overstegen de Brusselse hotels vanaf eind 18de eeuw al snel hun oorspronkelijke functie en werden ze volwaardige stadsuitrustingen, als officiële of private ontvangstruimte, als feestzaal, als ruimte voor tal van andere mondaine evenementen. In Brussel – dat niet alleen hoofdstad, culturele metropool en politiek en zakelijk centrum was, maar ook de plek bij uitstek waar mensen van buiten de hoofdstad op zoek gingen naar werk – bevonden zich het hoogste aantal en de meest verscheiden hotels van het land. Herbergen, familiepensions, *boarding houses*, hotels en luxehotels ontvingen een brede waaier aan buitenlandse gasten op zoek naar een tijdelijke verblijfplaats in de stad. Maar hoewel het logeren van toeristen wellicht het opvallendste en aantrekkelijkste aspect van het hotelwezen was, vertegenwoordigde dit numeriek slechts een miniem deel van de onthaalactiviteiten in de stad. Het was trouwens pas laat op gang gekomen, vanaf de 18de eeuw, en speelde in op de behoeften van een nieuw type reiziger op zoek naar ontspanning: de toerist.

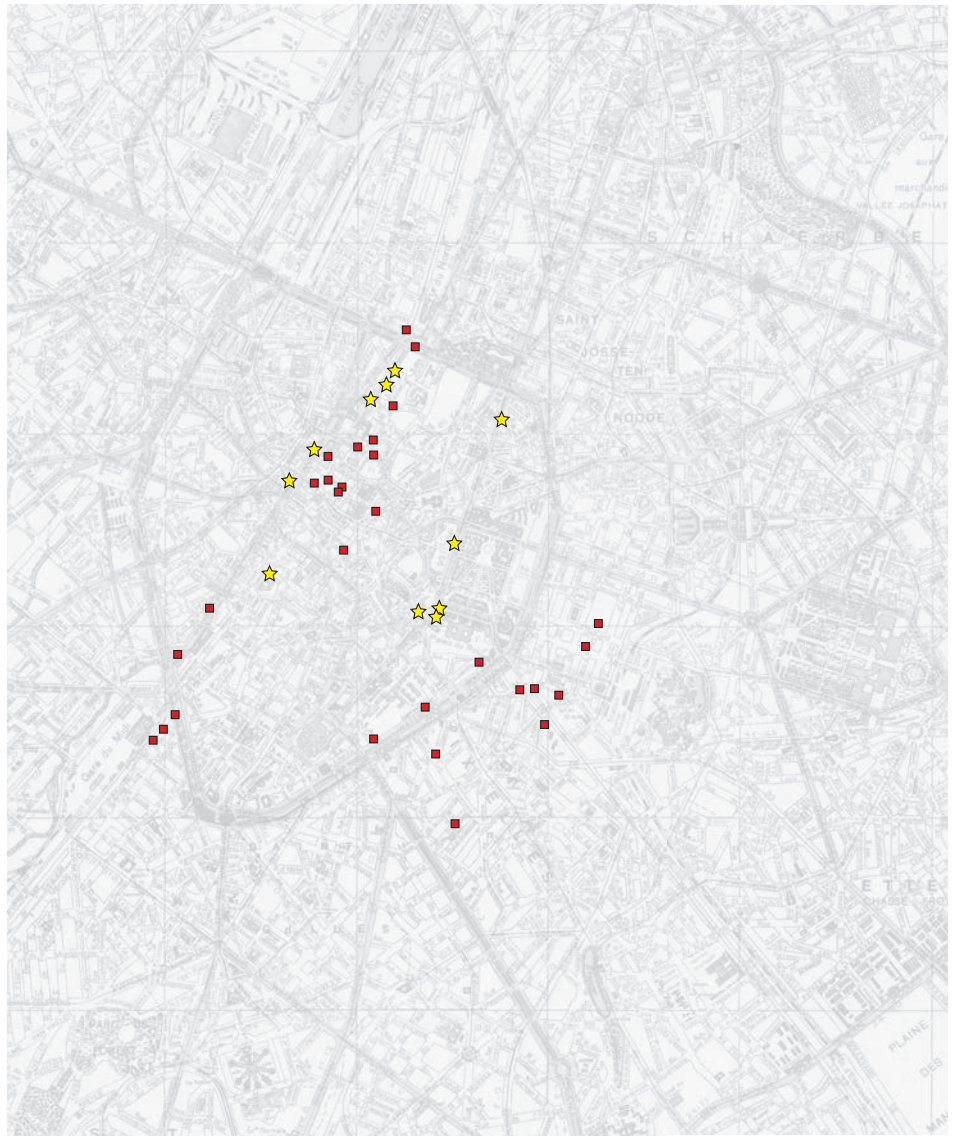
Hotel Métropole in Brussel
(info@sergebrison.com).

Het hotel zoals wij dat nu kennen, is een uitvinding die rechtstreeks verband houdt met het ontstaan van het toerisme eind 18de eeuw. Uiteraard bestonden er al sinds de Griekse en Romeinse oudheid betalende netwerken voor tijdelijke logies, maar de herbergen vormden toen een van de onveiligste aspecten

Afb. 1
De hotels van de
Baedekergids in 1891

- Vermelde hotels
- ★ Aanbevolen hotels

van het reizen. In de oude volksliteratuur duikt deze slechte reputatie vaak op: ongedierte, slechte service, woekerprijzen en clandestiene activiteiten allerhande waren de gevaren die de reiziger bij elke halte belaagden. De gegoede burgers gebruikten dan ook in de eerste plaats hun relaties of aanbevelingsbrieven om onderdak en voedsel te vinden in een deftig kader, terwijl de armsten vooral een beroep deden op de gastvrijheid van de kerk.

Nochtans ontstond vanaf de verlichting, onder impuls van het toerisme en de verbeterde wegen en transportmiddelen, een nieuw soort tijdelijke verblijfplaats, het 'hotel' - zo genoemd om het onderscheid met de vroegere herbergen duidelijk te maken. Om het hoofd te bieden aan het groeiende aantal toeristen ontwikkelden deze etablissementen een nieuw concept, dat tegemoetkwam aan de behoeften van een rondreizende elite - niet alleen toeristen, maar ook diplomaten en hoge functionarissen op doorreis. Deze hotels lagen niet langer langs de grote verkeersaders maar bevonden zich in het

Van een geduchte stopplaats werd het hotel steeds meer een gezellige en verzorgde verblijfplaats... voor wie het zich kon veroorloven!

hart van de stad, zo dicht mogelijk bij de bezienswaardigheden. Ze speelden in op de eisen van deze nieuwe, welgestelde clientèle (afb. 1). Deze etablissementen boden comfort, ruime salons en een aristocratisch decor, zodat mensen 'van goede komaf' er ook voor langere tijd konden verblijven. In een comfortabel en prestigieus kader ontving de hotelbaas, volgens de regels van de etiquette en de gastvrijheid, zijn gasten in een 'huiselijk' kader en bood hij hun talloze diensten aan: een leessalon, rooksalon, wintertuin, een verfijnd restaurant, rijtuigen, tolken, gidsen.... Van een geduchte stopplaats werd het hotel dus steeds meer een gezellige en verzorgde verblijfplaats... voor wie het zich kon veroorloven!

De evolutie van het woord hotel zelf vormt de mooiste illustratie van deze veranderde praktijk. Al in de 13de eeuw bestond het woord *hôtel* in de handelssteden van het noorden, maar lange tijd verwees het uitsluitend naar de aristocratische huizen van de invloedrijkste bewoners van de stad, de zetel van grote besturen of het grootste gasthuis, *Hôtel-Dieu*. Heel geleidelijk gebruikte men de term ook voor grotere en meer comfortabele herbergen. In de *Encyclopédie* van Diderot was deze nieuwe betekenis bijvoorbeeld nog niet opgenomen, terwijl 19de-eeuwse naslagwerken als *Littre* of *Larousse* nog duidelijk de eerste betekenis verkozen boven de tweede, met 'hotel' als een van de synoniemen van het meer gebruikelijke woord 'herberg'.

DE KONINKLIJKE WIJK, HET OORSPRONKELIJKE CENTRUM VAN DE BRUSSELSE LUXEHOTELS

De eerste luxe-etablissementen van België verzezen in Spa, het mondaine vakantietoord bij uitstek op het continent op het einde van de 18de eeuw. Op hetzelfde moment was in Brussel de gloednieuwe Koninklijke Wijk in de mode. Deze keuze was niet toevallig. Ook vandaag nog vestigen luxe-hotels zich logischerwijze bijna systematisch

in de chicste wijken. In de 18de eeuw vormde de Koninklijke Wijk het centrum van de lokale macht. Zo was de residentie van de gouverneurs der Nederlanden er gevestigd, naast ambassades, diverse raden, de Staten-Generaal van Brabant e.a., en bijgevolg ook de woningen van de invloedrijkste functionarissen, diplomaten en ministers.

De Coudenbergheuveel, het eeuwenoude machtscentrum, had eind 18de eeuw ingrijpende stedenbouwkundige veranderingen ondergaan, waardoor dit stadsdeel een nieuwe en prestigieuze wijk werd, die zich met de grootste Europese hoofdsteden kon meten. De Koninklijke Wijk was het meest toonaangevende stedenbouwkundige project binnen de Oostenrijkse

DE UITVINDING VAN HET TOERISME

Volgens de meeste historici ontstond het toerisme eind 17de, begin 18de eeuw, toen de Engelse aristocraten de praktijk van de *Grand Tour* inzetten. Tijdens deze 'toer' (waarvan het woord toerisme trouwens is afgeleid) moesten jonge Engelse edellieden hun opvoeding vervolmaken door de belangrijkste culturele centra te bezoeken, in de eerste plaats de antieke. De gebruikelijke toer verliep via Parijs, Rome, Napels en Griekenland, soms zelfs Jeruzalem voor meer welgestelde jongeren. Deze sociale klasse, waarvan de invloed in de Engelse maatschappij begon te tanen, wilde zich van de werkende burgerij onderscheiden door zich over te geven aan dure en 'onproductieve activiteiten', zoals de ontdekking van verdwenen beschavingen. Want het zijn wel degelijk de redenen waarom mensen op reis gaan die het toerisme van de traditionele reis onderscheiden: in het laatste geval schuilt er altijd een noodzaak achter - economisch, materieel, financieel of religieus - terwijl het wezen van het toerisme precies is dat men 'nutteloze' activiteiten onderneemt, louter voor het plezier. Al was het toerisme aanvankelijk voorbehouden voor een sociale elite die niet hoefde te werken om te leven, het verspreidde zich geleidelijk onder steeds bredere bevolkingslagen, tot aan de volledige democratisering ervan tijdens de tweede helft van de 20ste eeuw, dankzij de betaalde vakantie. België en Brussel behoorden nooit tot de 'muts' van de *Grand Tour*, hoewel Spa eind 18de eeuw internationale faam genoot. Een eeuw later waren Brussel en de Belgische kust (met Oostende voorop), en in mindere mate de Ardennen, de belangrijkste toeristische trekpleisters van het land. Brussel evenaarde nooit de populariteit van zijn grote burens Parijs of Londen, maar genoot toch het niet te versmaden voordeel dat het centraal was gelegen in een van de best ontwikkelde spoorwegnetten van het continent, waardoor de toeristen de stad vlot konden bereiken.

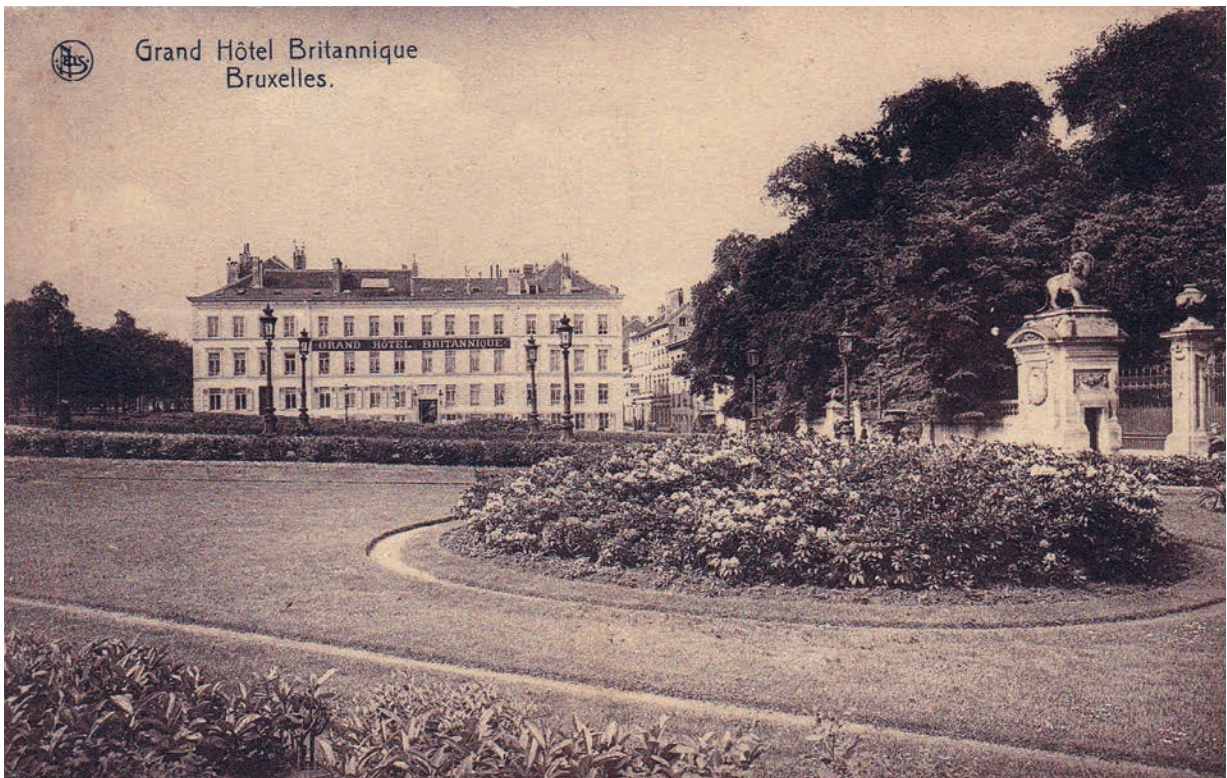

Afb. 3a

Hotel Astoria. De grote hal (privéverz.).

Afb. 3b

Hotel Astoria (M. Vanhulst ©MBHG).

Afb. 4

Grand Hôtel Britannique, Troonplein in Elsene (privéverz.).

de Koninklijke Musea in de Regent-schapsstraat waren zeer in trek. Zelfs op transportgebied was deze wijk ideaal gelegen, want bijna alle lijnen voor post-rijtuigen hadden er een halte en vanaf het Koningsplein werden pendeldiensten georganiseerd naar dé toeristische trekpleister uit die tijd: het slagveld van Waterloo.

Aan deze suprematie van de Koninklijke Wijk kwam abrupt een einde toen de Zenne vanaf de late jaren 1860 werd overweld en tijdens het daaropvolgende decennium de nieuwe centrale lanen werden aangelegd. Meteen voelden de rijke toeristen zich aangetrokken tot deze lanen, die in hun ogen de moderniteit belichaamden dankzij hun eclectische gebouwen en monumentale vergezichten. Ze vormden de perfecte uitdrukking van de waarden van de *belle époque*. Doordat de centrale la-

Aan deze suprematie van de Koninklijke Wijk kwam abrupt een einde toen de Zenne vanaf de late jaren 1860 werd overweld en tijdens het daaropvolgende decennium de nieuwe centrale lanen werden aangelegd.

nen de twee grootste stations van de stad met elkaar verbonden, raakten de hotels aan het Koningsplein afgesneden van de nieuwe verkeersassen en de bedrijvigheid van het De Brouckèreplein. Tijdens het interbellum verhuisde een deel van het luxehotelwezen ook naar de Louzapoort en de Naamsepoort, die genoten van de nabijheid van het Terkamerenbos en de open omgeving van de bovenstad. Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog versnelde nog het verdwijnen van de Koninklijke Wijk uit de Brusselse hotelgeografie ten gunste van het vernieuwde stadscentrum.

DE AANTREKKINGSKRACHT VAN DE NIEUWE CENTRALE LANEN

De reusachtige werken voor de overwelding van de Zenne transformeerden niet alleen het uitzicht van het oude centrum van Brussel, maar zorgden ook voor een verschuiving van de polen voor handel en ontspanning in de stad.

Als rechtstreeks gevolg hiervan deed zich ook in het hotelwezen een omwenteling voor: langs de centrale lanen ontstond een volkomen nieuw type etablissement in de stad, het *Grand Hôtel* (afb. 5). Dit ontwikkelde zich vooral aan het De Brouckèreplein en omgeving. Ook in andere steden ging de bouw daarvan vaak gepaard met een grondige hertekening van het stedelijke landschap. In Parijs, bijvoorbeeld, viel de bouw door de gebroeders Pereire van de eerste reusachtige hotelcomplexen, het *Hôtel du Louvres* en het *Grand Hôtel*, samen met de grote werken die prefect Haussmann tijdens het *Second Empire* uitvoerde.

De aanleg van deze lanen in Brussel leidde tot een nieuwe stedelijke dynamiek rond deze nieuwe noord-zuidas, die de hele Vijfhoek doorkruiste en het Noord- en Zuidstation met elkaar verbond. De stadsbestuurders hadden hun

slag thuisgehaald: het stadscentrum, dat de lokale elites en de rijke reizigers tot dan toe links hadden laten liggen ten gunste van de hoger gelegen, modernere en luchtiger stadsdelen, werd in een mum van tijd de

mondaine en commerciële verkeersas bij uitstek van Brussel. De lanen werden zelfs een toeristische bestemming op zich, die door tal van reisgidsen werd aanbevolen: *“Nous engageons vivement le voyageur ou le touriste à se promener le long de ces boulevards, l'ensemble des magasins et étalages est une véritable exposition. C'est d'ailleurs la promenade favorite des Bruxellois; celle où l'on s'engage le plus facilement et instinctivement parce que là et aux abords se trouve le noyau de l'immense capitale.”*²

De bedrijvigheid van de lanen oefende uiteraard ook een onweerstaanbare aantrekkingskracht uit op de horeca. De verstedelijking van het gedeelte dat de Beurs met het Noordstation verbond, verliep nochtans sneller dan die van het gedeelte naar het Zuidstation. Net als de grote warenhuizen kozen de grote hotels dus duidelijk voor het veel drukker eerste stuk. Zo gaven winkels, schouwburgen, cafés en later bioscopen al snel de voorkeur

Afb. 5

De aantrekkingskracht van de centrumlanen bleef groot. Hier een later voorbeeld met het modernistisch getinte gebouw van het *Grand Hôtel Scheers*, Adolphe Maxlaan, geopend in 1930 (verz. Belfius Bank - Académie royale de Belgique © ARB-MBHG).

HÔTEL BELLEVUE

Hôtel Bellevue was het eerste hotel dat zijn deuren opende in de Koninklijke Wijk, omstreeks 1777. Het was trouwens het enige hotel dat meteen als een volwaardig hotel was ontworpen. De oprichter, Philippe De Proft, voormalig stalhouder langs het kanaal van Brussel, had al vroeg beseft hoe interessant het kon zijn om in dit gedeelte van de stad een nieuw soort pension te bouwen. Hij wond er geen doekjes om: *“l’auberge qu’il se propose de tenir sera assez distinguée, assez considerable pour mériter une sorte de préférence et pour attirer par-là les Etrangers qui sans doute ne pourront pas en trouver de meilleure, de plus propre ni de plus commode dans tout le quartier.”*¹ Hoewel hij zich aan deze zaak ruïneerde, had De Proft duidelijk profetische gaven. Het succes van *Hôtel Bellevue* duurde meer dan een eeuw en zorgde ervoor dat vanaf de vroege 19de eeuw tal van andere huizen in de wijk tot hotel werden omgevormd.

Drie generaties van de familie De Proft maakten van het hotel de geliefkoosde verblijfplaats van de aristocratie en van beroemdheden op doortocht in Brussel. Met zijn nu verdwenen bijgebouwen was het een van de grootste etablissementen van de hoofdstad, nog voor de grote, moderne hotels langs de lanen werden opgetrokken. *Hôtel Bellevue* bevond zich in het hart van de revolutionaire strijd van 1830, die zich vooral rond het Koninklijk Park afspeelde, en het verwierf zelfs een patriotisch en historisch aura, dat zijn bekendheid ook tot buiten de landsgrenzen versterkte.

Het hotel werd in 1866 verkocht aan een hotelhouder uit Aken, Edouard Dremel, die al met succes verscheidene etablissementen in Parijs en in Duitsland had geëxploiteerd. Hij versterkte het elitaire karakter van het hotel en in 1878 kocht hij zelfs zijn rechtstreekse concurrent op, het *Hôtel de Flandre*. Aan het einde van de eeuw volgden zijn kinderen hem op, tot het gebouw in 1905 werd overgedragen aan Leopold II, die het wilde integreren in zijn plannen voor de renovatie van het koninklijk paleis. Het interieur van het *Bellevue* werd in deze periode trouwens volledig opnieuw ontworpen en gewijzigd; niets herinnert nu nog aan zijn hotelverleden. Na het overlijden van de koning werd het *Bellevue* eigendom van de Koninklijke Schenking. Eind jaren 1920 kwamen zijn dochter, prinses Clémentine, en later de toekomstige koning Leopold III en zijn vrouw Astrid er wonen. Decennialang bleef het pand ongebruikt, tot het uiteindelijk de museumfuncties kreeg die geleidelijk het Koningsplein en haar omgeving kenmerkten. Eind jaren 1970 werd het hotel een afdeling van de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, en daarna het Museum van de Dynastie. Sinds 2005 huisvest het een museum van de geschiedenis van België, het BELvue –een leuke knipoog naar zijn revolutionaire verleden...

NOOT

1. Algemeen Rijksarchief, Raad van Financiën 9171, f°77.

Prentbriefkaart van het restaurant van de Bellevue en *Hôtel de Flandre* (privéverz.).

aan de as Anspachlaan-Adolphe Maxlaan, die als chiquer en levendiger dan de Lemonnierlaan werd beschouwd. *“C’est surtout dans la partie du boulevard située entre la Bourse et la place de Brouckère que se concentre la flânerie des oisifs, l’animation des gens occupés. [...] C’est une pulsation continue, activée le matin par le tohu-bohu des halles, l’après-midi par les démarches affairées des boursiers, le soir par l’attirance joyeuse des théâtres; en tout temps, par le va-et-vient des provinciaux du Midi au Nord ou bien vice-versa, charmés de jeter un coup d’œil sur la splendeur des étalages et sur les nouveautés du jour.”*³

DE EXPORT VAN HET PARIJSE GRAND HÔTEL

In de nieuwe centrale lanen overheerste een zeer decoratieve eclectische architectuurstijl, die hier voor het eerst op grote schaal in Brussel werd ontwikkeld en haar inspiratie duidelijk zocht in de andere grote Europese metropolen, met Parijs op kop. Dat hoeft ook niet te verbazen, want de overwelplingswerken aan de Zenne volgden rechtstreeks het voorbeeld van de stedenbouwkundige werken die prefect Haussmann tussen 1852 en 1870 in de Franse hoofdstad liet uitvoeren. De verwantschap tussen de lanen van Brussel en Parijs werd tot in het interbellum zelfs als ‘niet te missen’ beschreven in de reisgidsen. De uitdrukking ‘Little Paris’ waarmee de hele wijk werd omschreven, werd een stereotiepe uitdrukking in de toeristische literatuur uit die periode.

Dit landschap bood natuurlijk het ideale kader voor de vestiging van een nieuw type luxehotel, dat ook expliciet uit Parijs werd geïmporteerd: het *Grand Hôtel*. Het is trouwens tekenend dat de naam *Grand Hôtel* – die oorspronkelijk verwees naar de hotelmastodont die in 1862 in de Parijse wijk *Opéra* werd opgetrokken – ook in Brussel werd gebruikt voor gebouwen met soortgelijke ambities, zoals het *Grand Hôtel* aan de Anspachlaan (nu gesloopt), of het *Grand Hôtel Central* (afb. 6) tegenover de Beurs (het huidige Marriott). De mensen beseften dit toen maar al te goed en waren best tevreden met deze verwantschap, die in hun ogen symbool stond voor

Afb. 6

Reclameafbeelding van het Grand Hôtel Central, Beursplein in Brussel (privéverz.).

vernieuwing en moderniteit in de stad. “Le style et l’allure [du Grand Hôtel du boulevard Anspach] sont presque la reproduction fidèle de son homonyme confrère parisien [...] en plein cœur de Bruxelles, dans ce quartier nouveau [...] qui rappelle Paris tant par le cachet particulier de ses hautes bâtisses que par la circulation qui y règne.”⁴

Maar wat is nu een Grand Hôtel? Er bestaat geen enkele precieze definitie van, maar de verschillen met de vroegere hotels springen meteen in het oog. In een nog altijd beperkt en weinig professioneel milieu luidde het Grand Hôtel immers een nieuw tijdperk in dat was gebaseerd op een groeiende professionalisering van de onthaalsector, die steeds grotere investeringen vereiste. Terwijl de oude hotels, zelfs de luxehotels uit de Koninklijke Wijk, in de eerste helft van de 19de eeuw vooral familiebedrijven waren die op amateuristische wijze werden geëxploiteerd, kon het Grand Hôtel door zijn omvang, het aantal

kamers, de waaier van aangeboden diensten, de technische voorzieningen en het uitgebreide gespecialiseerde personeel dat hiervoor nodig was nog slechts worden bestuurd door mensen die speciaal waren opgeleid om dergelijke complexe machinerieën te beheren. De hoteldirecteur beschikte nu over een leger van personeelsleden met uiteenlopende profielen, die in verschillende diensten werden georganiseerd: restaurant, wasserij, verwarming of elektriciteit, liften, boekhouding, secretariaat, kantoren, kassiers, tolken. Van goede huisvader evolueerde de hoteldirecteur tot beheerder van een hypergespecialiseerd monstergebouw, met verschillende hiërarchisch georganiseerde diensten. Het is dan ook begrijpelijk dat de Grands Hôtels vaak eigendom waren van naamloze vennootschappen met aanzienlijke kapitalen, waarvan de raad van bestuur (die niet noodzakelijk uit mensen uit het vak bestond) een directeur-beheerder aanstelde. Directeurs die een

dergelijke taak aankonden, waren natuurlijk schaars, en de besten vormden een beperkte elite die in heel Europa aan de slag ging in de prestigieuze 'paleizen' die in de toeristische oorden werden geopend.

EEN HOOFDZAKELIJK BRUSSELS ONDERNEMERSCHAP

Ondanks deze complexer wordende situatie bleven dergelijke naamloze vennootschappen vóór 1900 toch vrij zeldzaam in het Belgische en Brusselse hotelwezen. Trouwens, het belabberde imago van de traditionele herberg (per definitie een oord van verderf), gekoppeld aan de ogenschijnlijke alledaagseheid van het vak (de primaire behoeften van de reiziger vervullen, namelijk slapen en eten), schrok externe investeerders af. Daarenboven was Brussel geen toeristische trekpleister zoals Parijs of Zwitserland. Het nam dus pas later de gebruiken over die al verscheidene jaren gangbaar waren in de grote hotels in de andere hoofdsteden.

De eerste Brusselse hotels die eind jaren 1870 als naamloze vennootschap werkten, waren het *Grand Hôtel* en het *Grand Hôtel Central* langs de centrale lanen. Hun directeurs-beheerders, die als aandeelhouder van de nv van hun hotel deelnamen in de winst, waren uitzonderlijke figuren. Uit de archieven van de vreemdelingenpolitie blijkt dat deze professionals –meestal van Zwitserse, Franse of Duitse nationaliteit– deze hotels gedurende enkele jaren kwamen besturen om dan naar andere prestigieuze hotels op het continent te vertrekken.

Vóór het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog was de overgrote meerderheid van de bekende toeristische hotels echter nog niet in het stelsel van de naamloze vennootschap gestapt. Vaak waren het familiebedrijven (zoals *Hôtel Métropole*). Eind 19de eeuw leidden de oprichters van deze hotels hun handelsfonds persoonlijk, bijgestaan door hun kinderen en schoonkinderen, zoals dat ook in de meest bescheiden pensions in de stad gebeurde. In het beste geval namen ze een externe directeur in dienst om het beheer van hun zaak

te coördineren, maar de structuur bleef meestal betrekkelijk eenvoudig en werd door de baas zelf geleid. Behalve bij de zeldzame naamloze vennootschappen die we al vermeldde, bleven deze directeurs vaak geruime tijd in dienst van hetzelfde etablissement en ontwikkelden ze een persoonlijke band met de oprichters.

De oprichting van hotelvennootschappen begon pas laat in Brussel, vooral na de Eerste Wereldoorlog, en moest het hoofd bieden aan de steeds complexer wordende zakenwereld. Vaak diende men op dit statuut over te stappen wegens het overlijden van de oprichter en het groeiende aantal erfgenamen dat bij de werking van het hotel betrokken was, maar meestal bleef het familiale karakter van het bedrijf behouden. Dat gold onder meer voor het al vernoemde *Hôtel Métropole* (afb. 7), dat pas in 1922 een naamloze vennootschap

werd, maar ook voor *Hôtel Cosmopolite* op het Rogierplein, dat in 1891 door Prosper Verlinden was opgericht. Na 1918 werd Verlinden binnen een naamloze vennootschap opgevolgd door zijn vier dochters en hun respectieve echtgenoten. Achter de nv *Les Grands Hôtels belges*, de beheerder van het imposante *Palace Hotel* (het huidige Crowne Plaza aan het Rogierplein), gingen in werkelijkheid de Belgische miljonair George Marquet en zijn nazaten schuil. In de praktijk bleef eenzelfde aandeelhouderschap, bestaande uit de kinderen, schoonkinderen, kleinkinderen..., de werking van hun hotelbedrijf jaar na jaar verzekeren.

Zo behielden de grote Brusselse toeristische hotels, hoewel ze in een hoofdstad waren gevestigd, tot in 1940 uitgesproken lokale, zelfs provinciale allures, want ze bleven in de meeste gevallen in het bezit van dezelfde personen en hun

Afb. 7

Geïllustreerde kaart van hotel Métropole, die zijn strategische ligging toont op wandelafstand van het Noordstation (verz. Belfius Bank - Académie royale de Belgique © ARB-MBHG).

nakomelingen. Men kan dan ook terecht van echte 'hoteldynastieën' gewagen. Na de Tweede Wereldoorlog en de komst van de internationale groepen (van het type Hilton, Marriott...) kwam er vrij brusk voorgoed een einde aan de status quo van de voorbije decennia.

HET GRAND HÔTEL IN HET HART VAN HET STADSLEVEN

De aanleg van de centrale lanen was een nieuw verschijnsel in het 19de-eeuwse stadsleven, waarvan de pas gebouwde *Grands Hôtels*, net als de grote warenhuizen, de volmaakte uitdrukking waren. Dankzij hun interieurs, hun talloze diensten en hun bijna theatrale benadering bezaten de *Grands Hôtels* van de lanen alle materiële en symbolische attributen van luxe en vooral van moderniteit. Hun indrukwekkende gevels moesten hun stempel op het stadslandschap drukken; ze moesten van ver te herkennen zijn en hun onmiddellijke omgeving fysiek overheersen. De typische architecturale elementen – een grote inrijpoort, symmetrie, een weelderig decor... – lieten de reizigers meteen verstaan dat zij tot een betere klasse behoorden en deden hen uitkijken naar de kwaliteit van de diensten en het comfort die op hen wachtten. Tussen eind 19de eeuw en 1940 bevonden zich in het straatdeel van de Beurs tot het Rogierplein de duurste hotels van de stad, die door de reisgidsen (zie afb. 1 en 14) steevast als eerste werden aanbevolen.

Deze etablissementen droegen ook bij tot het bruisende uitgaansleven in het stadscentrum. Ze beschikten allemaal over chique cafés die de benedenverdiepingen van de gebouwen volledig innamen en een constante stroom van Brusselaars en buitenlanders ontvingen.

De grote warenhuizen en de grote hotels, die tegelijkertijd ontstonden, vertoonden vele overeenkomsten die kenmerkend waren voor de nieuwe cultuur van het ostentatieve van deze publieke ruimten, waar het goed vertoeven was en men zich graag liet zien. Allebei hadden ze een sterk hiërarchische personeelsstructuur en een veel grotere

kapitalisatie dan die van hun traditionele concurrenten. Daarenboven bleven deze giganten hun oppervlakte onophoudelijk uitbreiden – de warenhuizen om meer en meer artikelen te kunnen verkopen, de hotels om een steeds groeiend aantal bezoekers op te vangen. Ten behoeve van hun clientèle democratiseerden ze allebei de codes van vorstelijke luxe in hun decor. Uiterlijkheden waren voor beide sectoren even belangrijk, want ze weerspiegelden het imago dat deze etablissementen wilden uitstralen. In die periode ontwikkelde zich een echt standaardmodel van het *Grand Hôtel*, dat systematisch van dezelfde herkenbare elementen gebruikmaakte: ruime lobby's, een monumentale trap, versiersels van marmer, verguldsel, glas en talloze palmen (afb. 8). Zo ontstond een nieuw type gi-

In die periode ontwikkelde zich een echt standaardmodel van het *Grand Hôtel*, dat systematisch van dezelfde herkenbare elementen gebruikmaakte: ruime lobby's, een monumentale trap, versiersels van marmer, verguldsel, glas en talloze palmen

gantisch en gestandaardiseerd gebouw in Brussel, net als in andere hoofdsteden van het continent. Een opvallend verschil met de grote warenhuizen was dat de hotels doorgaans een veel minder gedurfde architectuurstijl vertoonden. Terwijl bijvoorbeeld de *Magasins de l'Innovation*, ontworpen door Victor Horta, kozen voor de avontuurlijke krullen van de art nouveau, werden de meeste grote hotels door een veel conventionele stijl gekenmerkt: om het zo veel mogelijk mensen naar hun zint te maken opteerde de sector voor een conservatiever decor in een eclectische stijl met veel historische verwijzingen.

In dat opzicht spreekt de oorspronkelijke decoratie van hotel Métropole, ontworpen door Alban Chambon, boekdelen. Om de ruimte dat populaire rijkelijke en barokke uitzicht te geven, bracht de Franse kunstenaar de meeste uiteenlopende stijlen samen: een inkom in Franse renaissancestijl (afb. 9), een hal in empirestijl, een Engels bureau, caissonplafonds ontleend aan de

Loirekastelen, marmer en verguldsel bij de vleet, art-nouveau-elementen en smeedijzer, een oosterse leessalon... In Chambons "*paleis [...] dat volgens alle regels van de kunst is ontworpen*" ontbrak geen enkel tijdperk en geen enkel werelddeel.⁵ Ironisch genoeg weerspiegelde deze inrichting – een academisch amalgaam dat iedereen tevreden moest stellen – in werkelijkheid op veelzeggende wijze de heel (of té) eclectische smaak van de *belle époque*. Tijdens de daaropvolgende decennia raakte deze smaak uit de mode en werden de meeste werken van Chambon afgebroken, met hotel Métropole als een van de zeldzame, uitzonderlijk goed bewaarde getuigenissen.

Niet ver daarvandaan was het restaurant van het *Grand Hôtel* (afb. 10a en 10b), waarvan het decor in 1897 was ontworpen door architect Paul Hankar in de typische japoniserende stijl uit die tijd, minder fortuinlijk: het werd samen met het gebouw zelf gesloopt in de jaren 1970. Zijn concurrenten die nu nog

overeind staan, zijn in de meeste gevallen hun oorspronkelijke inrichting kwijt: hun verouderde en versleten decor werd in de loop der jaren volledig verwijderd om beter in te spelen op de nieuwe smaak van de clientèle.

DE WEDLOOP NAAR DE MODERNITEIT

Deze aanpassing van de ruimte aan de veranderende verwachtingen van de reizigers kenmerkte trouwens de hele ontwikkeling van de hotels, al vanaf de bouw van de eerste *Grands Hôtels*, die op technologisch gebied de eerste echte proeftuinen van de moderniteit waren. Vaak werden hier de laatste nieuwigheden geïntroduceerd nog lang voor ze in de woningen van particulieren hun intrede deden: elektriciteit, leidingwater, centrale verwarming, lift, telefoon, badkamers... (afb. 11). Zo werden de hotels, de grote warenhuizen en de theaters als eerste uitgerust met autonome

Afb. 8

Prentbriefkaart van de wintertuin van het *Hôtel des Colonies* met typerende decoratie: palmen, vazen, rieten meubelen, spiegels en glazen dak (privéverz.).

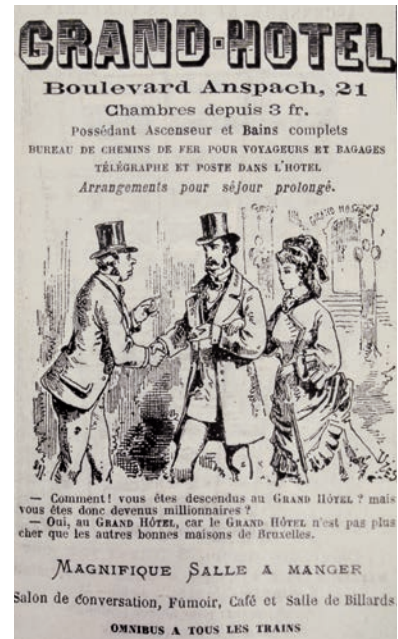
Afb. 10a

Le Grand Hôtel. Guide Conty uit 1885, p. 21 (© KBR).

Afb. 9

Hotel Métropole. Ingang van het hotel. (privéverz.)

Afb. 10b

Le Grand Hôtel. De grillroom (privéverz.).

Chambre à coucher
avec Salle de bain

BRUXELLES

Hôtel de Belle-Vue et de Flandre

Afb. 11

Kamer van het *hôtel Bellevue* met badkamer. Later toegevoegd om de standing van het hotel hoog te houden. Dit toont hoe moeilijk het was om een oud gebouw aan te passen aan de voortdurend evoluerende comforteisen in de luxehotels (privéverz.).

elektrische installaties, vóór de introductie van het openbare elektriciteitsnet. In Brussel werden de *Magasins de l'Innovation* al vanaf 1885 elektrisch verlicht en het *Grand Hôtel* installeerde een jaar later ook een onafhankelijk verlichtingssysteem. Het bleef tien jaar in werking, tot het hotel in 1895 op het openbare net van de stad werd aangesloten. Hotel *Métropole* had ook een eigen elektriciteitscentrale, die was ondergebracht in een lokaal in de aanpalende Noorddoorgang.

Samen met de weelderige decors droegen ook deze allernieuwste voorzieningen bij tot de reputatie van deze etablissementen. Het argument van de moderniteit speelde een cruciale commerciële rol in het hotelwezen. De eerste gids uitgegeven door hotel *Métropole* in 1894 barst van de overdreven lyriek, het bewijs dat deze thematiek de lezer moest verleiden: “*Rien n'a été épargné pour réaliser l'expression*

suprême du luxe moderne. La beauté des matériaux employés, bois précieux et marbres naturels [...] les recherches du confort et de l'hygiène, poursuivies dans les détails les plus minutieux, l'éclairage électrique et le chauffage à la vapeur installés à chaque étage, tout y est calculé et voulu pour inspirer au voyageur, l'oubli complet de l'hôtel et la quiétude du home familial...”⁶

Technologie stond dus gelijk met comfort, en er werd systematisch naar verwezen in ogenschijnlijk alledaagse informatie die in werkelijkheid publicitair van aard was. “*De lift werkt dag en nacht*”, kondigde hotel *Métropole* trots aan bij zijn opening.⁷ Tien jaar eerder ging het *Grand Hôtel* er al prat op “*het enige hotel in Brussel te zijn dat over een lift op alle verdiepingen beschikt*”.⁸ Dertig jaar later verkondigde het nog dat het “*volledig op stoom werd verwarmd*”, wat borg stond voor efficiëntie en dus voor optimaal comfort.

HET ATYPISCHE GRAND HÔTEL

Het *Grand Hôtel* aan de Anspachlaan was het eerste dat werd opgetrokken aan de flamboyante nieuwe lanen. Het kende een atypische geschiedenis, want het was het enige hotel dat eigendom was van de stad Brussel. Het *Grand Hôtel*, dat duidelijk op het model van Haussmann was gebaseerd, werd tussen 1874 en 1878 gebouwd door een Franse vastgoedpromotor, Jean-Baptiste Mosnier, naar plannen van twee Parijse architecten, Olive en L'Homme.¹ Mosnier, die in 1874 van de stad Brussel een opstalrecht van negen jaar had gekregen, wou meteen bijna 8000 m² terrein langs de afgewerkte centrale lanen verkavelen. In december 1878 werd hij echter tot faillissement gedreven omdat hij de voorschotten van zijn schuldeisers niet terug kon betalen. Onder die schuldeisers was de stad de grootste. Brussel werd dus eigenaar van het terrein en het bijbehorende gebouw, bij wijze van terugbetaling van de leningen die aan Mosnier waren toegekend.

Omdat de exploitatie van een groot hotel niet tot de opdracht van een gemeentebestuur behoorde, probeerden de stadsbestuurders het etablissement te verkopen, maar in 1880 moesten ze hun pogingen stopzetten omdat de overnemers volgens hen een te lage prijs boden. Er werd gekozen voor verhuur aan een gespecialiseerd beheerder. Eind 19de eeuw werd het *Grand Hôtel* geëxploiteerd door een naamloze vennootschap, waarvan de meerderheidsaandeelhouder de Franse distilleerderij *Cusenier* was. Gedurende verscheidene decennia werd het hotel met succes geleid door Franse en Zwitserse directeurs die door de vennootschap in dienst waren genomen.

Als archetype van het *Grand Hôtel* bezat het gebouw verscheidene weelderig versierde ontvangtzalen, waar geregeld vergaderingen en feesten van welgestelde Brusselaars plaatsvonden. Zo ontvingen de salons in 1926 met groot vertoon een Amerikaanse hoteldelegatie die een bezoek bracht aan haar Europese tegenhangers, tijdens een Belgische tussenstop van enkele dagen. De binnenplaats, waar al lang geen koetsen meer te zien waren, kreeg in 1935 een glazen overkapping om er een theesalon in onder te brengen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het *Grand Hôtel* bezet. De langzame aftakeling, die uitmondde in de stopzetting van de hotelactiviteiten, begon in de jaren 1950 en in 1973 werd het gebouw gesloopt. Het werd vervangen door *Résidence Grétry*, een complex van handelszaken, parkeergarages en appartementen, gebouwd tussen 1979 en 1983.

NOOT

1. Archief van de Stad Brussel, Fonds der Openbare Werken 222.

HÔTEL MÉTROPOLE

Hôtel Métropole was het directe uitvloeisel van de groeiende populariteit van het De Brouckèreplein eind 19de eeuw. Het hotel opende zijn deuren in 1894, vijf jaar nadat de brouwers Edouard en Prosper Wielemans het gelijknamige café hadden opgericht. Zij koesterden zeer duidelijke ambities. Omdat hun nieuwe café een burgerlijke clientèle wilde aantrekken, zette het zich af tegen de traditionele Brusselse kroegen en zocht het zijn inspiratie in de cafés in Parijse stijl langs de grote lanen. Een groot orkest, een smaakvolle inrichting en een moderne uitrusting (ventilatie, overal elektrische verlichting, verborgen leidingen) maakten van *Café Métropole* een gezellige en drukbezochte ontmoetingsplaats. Gezien het succes van hun eerste onderneming beslisten de twee brouwers hun activiteiten uit te breiden tot een verwante sector, het hotelwezen, met dezelfde zin voor luxe en verfijning. Ze kochten het aanpalende gebouw en openden *Hôtel Métropole* officieel op 27 februari 1895.¹ Tijdens het interbellum werd het hotel verder uitgebreid en gemoderniseerd om het hoofd te bieden aan de talrijke concurrenten die zich in die buurt vestigden: het *Atlanta* en het *Plaza*, in respectievelijk 1929 en 1931-1932 geopend aan de Adolphe Maxlaan, of hotel *Albert I* (het huidige Hilton), dat in 1930 werd geopend

aan het vlakbij gelegen Rogierplein. Tijdens de jaren 1930 nam de Belgische architect Adrien Blomme een grote uitbreiding in art-decostijl voor zijn rekening. Zo ontstond een echt 'Métropole-blok', dat zich tot aan de Nieuwstraat uitstrekte. Het omvatte een immense bioscoopzaal met drieduizend plaatsen aan de Nieuwstraat, winkels, een ondergrondse dancing, *La Frégate*, nieuwe banketzalen en twee extra verdiepingen met kamers ingericht rond een kleine patio, boven de projectiezaal.

Maar vanaf de jaren 1970 begon hotel *Métropole* net als zijn concurrenten te lijden onder de tanende populariteit van de wijk. De metrowerken vormden een zwarte bladzijde, waarin verscheidene grote hotels in de buurt over de kop gingen (zoals het *Plaza* in 1976). Het *Métropole*, nog altijd eigendom van de familie Wielemans-Bervoets, was het laatste luxehotel van de hoofdstad dat niet in het bezit van een internationale groep kwam. Het is nu het oudste nog altijd actieve hotel; in een periode van bijna 120 jaar moest het zijn deuren slechts tweemaal sluiten, tijdens de twee wereldoorlogen.

NOOT

1. Het hotel was wel al enkele maanden actief vóór deze opening. Archief van de Stad Brussel, Fonds der Openbare Werken 571.

Restaurantzaal (privéverz.).

Afb. 12

Taverne-brasserie du Palace. De immense zaal wijst erop dat deze ruimte niet alleen bestemd was voor de hotelgasten. Het Palace was trouwens een van de bekendste uitgaansgelegenheden in de jaren 1930. Er werden dansavonden georganiseerd met livemuziek door een jazzorkest (verz. Belfius Bank - Académie royale de Belgique © ARB-MBHG).

In Europa moest de technische moderniteit die het Angelsaksische model voorschreef in de betere etablissementen worden gecombineerd met een aristocratisch decorum van Franse oorsprong. Met andere woorden, comfort moest gepaard gaan met een uitgekende inrichting, met speciale aandacht voor de gemeenschappelijke ruimten. Deze klemtoon op de technologische vooruitgang veroorzaakte onvermijdelijk een constante vlucht vooruit naar meer moderniteit in deze luxehotels. Zo werden alle grote Brusselse hotels langs de lanen voortdurend gerenoveerd. “*Un hôtel de haut de gamme qui n’est pas à la pointe du progrès, ou tout du moins qui ne suit pas de très près l’évolution de son temps, est un hôtel qui sera supplanté par ses concurrents, de ce fait, destiné à très rapidement mettre la clef sous la porte*”¹⁰, beklemtoonde de Franse historicus Alexandre Tessier terecht.

Hoewel het *Métropole* of het *Palace* (afb. 12) minder radicale architecturale ingrepen ondergingen, waardoor sommige decorelementen of unieke oude meubels nu nog kunnen worden bewonderd, zijn de commerciële voordelen van dit behoud pas recent een troef geworden, nu hun oude architectuurstijl opnieuw in de smaak valt bij een publiek dat warm is gemaakt voor erfgoed. De zakelijke clientèle van de Brusselse luxehotels –in de 19de eeuw al evenzeer als in de 20ste en 21ste eeuw– is niet begaan met het behoud van architectuur maar wil in de eerste plaats comfort en een moderne uitrusting. De grenzen tussen oud en verouderd zijn niet gemakkelijk te trekken in reclame en dus moeten de verantwoordelijken van de hotels een subtiel evenwicht nastreven tussen de opwaardering van erfgoed en de renovaties die noodzakelijk zijn om het blijvende succes van hun hotel te verzekeren.

HET ROGIERPLEIN, HET CENTRUM VAN HET LUXEHOTELWEZEN TIJDENS HET INTERBELLUM

Onmiddellijk na de bouw van het station in 1846 werd het Rogierplein gekoloniseerd door de hotels, die gebruik konden maken van de esplanade voor het station om er drukbezochte caféterrassen te vestigen. Zo werd de reiziger bij zijn aankomst meteen omringd –zeg maar omsingeld– door de gevels van de grootste Brusselse hotels, aangevuld met de opdringerige verzoeken van de talrijke ‘verkenner’ van andere hotels in de stad, die voor het station samen troepten om weifelende toeristen te overhalen. Tijdens het interbellum werden de grote hoteliers van de stad aangetrokken door de dynamiek van het plein, dat voluit van de onmiddellijke nabijheid van de centrale lanen profiteerde. Zo beschreef een reiziger zijn verbazing in 1931 toen hij het plein ontdekte: “*Yet I still remember my bewilderment when I stepped out of the Gare de Nord in Brussels for the first time twenty years ago. The entire square was a Mur of beckoning hotels. Which one should I choose? How much would I have to pay for a room? Where should I eat?*”¹¹

Het overwicht van het Rogierplein werd nog versterkt door talrijke extra factoren die de aantrekkingskracht van het plein op de Brusselse hotelsector in de hand werkten: behalve de aanwezigheid van het station was ook de nabijheid van het historische centrum (de Grote Markt) en van de aantrekkelijke centrale lanen doorslaggevend. Het plein zelf vormde daarenboven een centraal communicatieknoppunt, waar trams en auto’s elkaar uit alle richtingen kruisten. De bezoeker die in het noorden logeerde, had dus vlot toegang tot alle bezienswaardigheden van zowel de hoofdstad (bovenstad, boulevards, winkels en musea...) als het hele land, want alle grote steden waren van hieruit per trein bereikbaar voor daguitstapjes.

Zoals elders genereerde de vestiging van het station een grote ver-

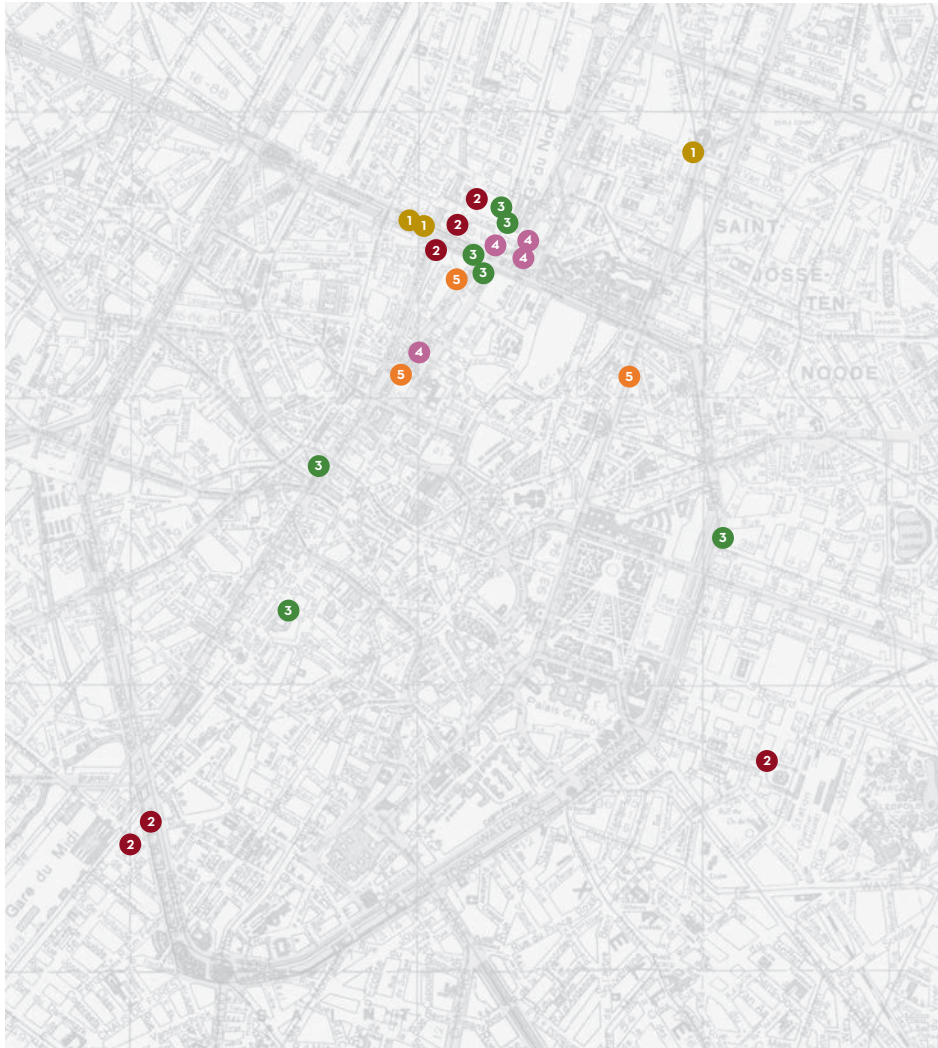
Afb. 13

Oostelijke kant van het Rogierplein dat duidelijk afsteekt tegen de oude gebouwen (privéverz.).

scheidenheid van activiteiten die voor constante drukte zorgden op het plein en in de omgeving: de omnibussen van de hotels, schreeuwende krantenverkopers, koetsiers, wandelaars, de bezoekers aan de terrassen van de talrijke cafés in de omgeving... Het Rogierplein vormde het ontmoetingspunt van toeristen, zakenlui en Brusselaars van alle leeftijden. “Het kosmopolitisch Brussel openbaart zich. De Brusselaar zelf, die hier verloren loopt, herkent gij niet. Gij staat en gaat in een wereldstad.”¹² De etablissementen in deze wijk waren bijzonder populair. Prentkaarten getuigen nog duidelijk van een onophoudelijke bedrijvigheid, die ook de hotels in de buurt ten goede kwam (afb. 13).

De hotels van het Rogierplein, vooral die van na 1918, behoorden dankzij hun modieuze inrichting tot de

duurste van de hoofdstad en moesten geenszins onderdoen voor de oudere, grote hotels langs de centrale lanen. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog beschreven de reisgidsen het *Palace* bijvoorbeeld als “large, swanky and expensive”, het summum van luxe voorbehouden voor de allerrijksten, terwijl zijn buur, hotel *Albert I*, “slightly cheaper and almost as luxurious”, ook nog als erg luxueus werd beschouwd, zij het ietsje minder en wat goedkoper.¹³ De voorliefde voor de centrale lanen lijkt zich dus geleidelijk ook op de nabijgelegen hotels van het Rogierplein te hebben overgeënt. Deze hotels onderscheidden zich duidelijk van de kleinere, gewonere etablissementen die doorgaans rond stations te vinden waren, en ze werden later de trekpleisters van het betere toerisme in de hoofdstad (afb. 14).

Afb. 14**De hotels uit de Michelinijds van 1938/1939.**

1. Eenvoudig hotel met beperkt comfort.
2. Recent of gemoderniseerd hotel met een goed gemiddeld comfort.
3. Zeer comfortabel hotel, met moderne of gemoderniseerde inrichting.
4. Hotel van zeer goede standing met modern comfort.
5. Luxehotel met vorstelijk comfort.

DE EERSTE BRUSSELSE 'WOLKENKRABBERS'

Dat het Rogierplein cruciaal was voor het Brusselse hotelwezen, blijkt uit de snelle massificatie die er vanaf het einde van de 19de eeuw plaatsvond. De oorspronkelijke neoclassicistische eenheid, gekenmerkt door eenvoudige woningen van twee verdiepingen, moest wijken voor hotelmastodonten met honderden kamers, die tientallen meters boven het stedelijke landschap uittorenden. In die mate zelfs dat men ze begon te vergelijken met de Amerikaanse wolkenkrabbers uit die periode. In de jaren 1840 kenden de eerste hotels hier slechts een betrekkelijk bescheiden expansie. Het *Hôtel des Boulevards*, dat aan de westkant van het plein lag en in 1842 opening, breidde zich in de jaren 1890 uit door de annexatie van zijn buur en de verhoging van het oorspronkelijke gebouw met twee verdiepingen. Later slokte het ook de nog resterende grote tuinen in de omgeving op. De eerste heel duidelijke breuk in de architecturale homogeniteit van het geheel kwam er echter pas met de uitbreiding van *Hôtel Cosmopolite* in 1901, dat meteen van twee naar zeven verdiepingen sprong en naar Brusselse maatstaven een echte gigant werd. Deze spectaculaire uitbreiding bevestigde in zeker zin de groeiende macht, en al snel de hegemonie, van het Rogierplein over het Brusselse toeristische hotelwezen. Het plein trok zo veel reizigers aan dat het steeds dichter moest worden bebouwd om maximaal rendement te halen uit een grond die -letterlijk- goud waard was.

Aan de oostkant van het Rogierplein werd met het *Palace* een nieuwe, beslissende etappe in de wedloop naar gigantisme ingezet. Het was daarenboven een echt technisch huzarenstukje, dat in recordtempo werd uitgevoerd. Deze elementen versterkten de legende rond het hotel. De afbraak van de oude gebouwen, die op 7 oktober 1908 begon, werd op 28 november van datzelfde jaar gevolgd door de eerstesteenlegging en op 1 september 1909 door de officiële inhuldiging van het *Palace*, net voor de opening van de wereldtentoonstelling van 1910.

In nauwelijks elf maanden tijd waren de architecten Adhémar Lener en Antoine Pompe erin geslaagd vierhonderd schitterend uitgeruste kamers te ontwerpen, dankzij het vernieuwende gebruik van gewapend beton voor de structuur van het gebouw.¹⁴ *“Les Bruxellois n’ont plus rien à envier aux Américains. Depuis hier ils possèdent aussi un gratte-ciel. Mais ce n’est pas un gratte-ciel affreux, comme nous les montrent les gravures américaines. C’est un bâtiment gracieux, coquet que l’on a inauguré hier”*¹⁵, schreven de plaatselijke journalisten enthousiast.

Het was niet het laatste grote gebouw dat op het Rogierplein werd opgetrokken. Door de oorlog viel de vastgoedconcentratie eventjes stil, maar begin jaren 1920 hernam ze in volle kracht. *Hôtel Albert I*, op de hoek van het Rogierplein en de Sint-Lazarusstraat, was het resultaat van de samenvoeging van verscheidene aan elkaar palende huizen. Het geheel werd met de grond gelijk gemaakt om plaats te maken voor een waardige concurrent voor het *Palace*. Op de hoek met de Vooruitgangstraat toonde hotel *Siru* vanaf 1932 zijn typische silhouet in art-decostijl over bijna acht verdiepingen, in plaats van het oorspronkelijke kleine *Hôtel Saint-Jean*. Opnieuw onderbrak de oorlog deze wedren naar de hoogte, die vanaf de jaren 1960 werd hervat: het Noordstation moest wijken voor de Martinitoren, en de Sheratonbuilding slokte in 1971 de hele westkant van het Rogierplein op. Ironisch genoeg lijken de oudste hotels aan het Rogierplein, het *Palace* en het *Albert I*, die het plein tot dan toe met hun imposante massa hadden overschaduwd, nu wel kleinduimpjes vergeleken met de buildings die als paddenstoelen uit de grond zijn gerezen in het zakencentrum dat de Noordwijk ondertussen is geworden. Hun aanwezigheid getuigt echter nog altijd van het bijzonder dynamische hotelwezen van weleer, dat de recente stedenbouwkundige ingrepen aan het Rogierplein niet helemaal hebben kunnen wissen.

TWEE WERELDEN

Het Rogierplein vormde nochtans niet de enige aantrekkingspool rond het Noordstation. Er bevonden zich talloze

EEN MINDER BEKEND ALTERNATIEF: DE MELKERIJEN IN DE GROENE RAND

De talrijke melkerijen die begin 20ste eeuw in de rurale rand van de Brusselse agglomeratie ontstonden, mikten uiteraard in de eerste plaats op een lokale clientèle. Hoewel ze vooral eenvoudige maaltijden verschaften aan Brusselaars tijdens hun zondagswandeling, beschikten de meeste van deze etablissementen ook over kamers voor een min of meer lang verblijf op het platteland. Het was trouwens naar een van deze kroegen in Ukkel dat de Brusselse kroniekschrijver en astmalijder Jean d’Osta, toen nog een jongen, vóór de oorlog van 1914 voor een maand op gezondheidskuur werd gestuurd. *“Ce garçon a besoin du grand air de la campagne. L’air de la ville ne lui vaut rien. Il devrait aller en vacances. Sans quoi, il pourrait devenir poitrinaire”* [...] *Mais le docteur coupa court: «L’air de la mer est trop fort pour lui. Il lui faut la verdure de la campagne. Par exemple, il y a de bons hôtels à Uccle: le Globe, le Terminus, les Familles, le Vert-Chasseur, l’Espinette, etc. Réfléchissez!”*¹ Omdat zijn familie niet welgesteld was, werd de jongen gedurende een maand naar een rudimentaire kroeg op de hoek van de Sint-Jobsesteenweg en de Kaulbergweg in Ukkel gestuurd, waar de eigenaar hem een kamer op de verdieping gaf. Maar in de Brusselse rand waren er ook elegantere etablissementen die werden geëxploiteerd door ervaren professionals. Deze ondernemingen vormden een volwaardige tak van de Brusselse hotelindustrie. Hoewel het Ukkelse platteland een sterke reputatie genoot, was Ukkel niet de enige gemeente met dergelijke hotels. De melkerij-hotels rezen als paddenstoelen uit de grond nabij verscheidene buurtstations op de ring die de stedelingen vlot konden bereiken. Zo was er in Oudergem het bijzonder populaire *Grand Hôtel-Restaurant de l’Abbaye du Rouge-Cloître*, dat in 1884 in het hoofdverblijf van het voormalige klooster werd geopend.

NOOT

1. OSTA (D’), J., *Mémoires candides d’un Bruxellois ordinaire*, Paul Legrain, Brussel, 1984, p. 15.

andere hoteletablisementen in alle straten rond het plein, aan weerszijden van het station. Langs de Brabantstraat, de Vooruitgangstraat en de straten die erop uitmondten, stonden de hotels letterlijk zij aan zij en palmden ze de particuliere woningen in die langs deze verkeersaders waren gebouwd. Dat hoeft niet te verbazen, want drukke plaatsen zoals stations vormen de ideale voedingsbodem voor kleine hotels. Ze waren weliswaar onvoldoende bekend om alleen via hun naam of hun reputatie toeristen te lokken, maar ze maakten gebruik van de onophoudelijke mensenstroom om individuele reizigers te strikken. Zo profiteerden ze indirect van de aantrekkingskracht en de bekendheid van de monsterhotels aan het Rogierplein die hen overschaduwden.

Langs de Brabantstraat, de Vooruitgangstraat en de straten die erop uitmondten, stonden de hotels letterlijk zij aan zij en palmden ze de particuliere woningen in.

Hun gevels vol reclame moesten meteen de aandacht trekken van de buitenlandse bezoeker die het station buiten kwam. Hun rudimentaire comfort, hun bescheiden keuken en hun café voldeden aan de eisen van rondreizende werknemers zoals handelsreizigers. Hun klanten waren niet echt welgesteld en zochten slechts minimaal comfort en basisvoorzieningen tegen een schappelijke prijs. Dat de kamerprijzen goed zichtbaar op de gevels uithingen, zoals op prentkaarten uit die tijd te zien is, doet inderdaad vermoeden dat het geldelijke argument centraal stond in de keuze voor dergelijke hotelletjes. Ze waren ingericht in een gewone privéwoning en mikten op een volkse clientèle. Op hun reclameborden stond overigens vaak een precieze geografische verwijzing (een provincie, een stad...) die mensen van buiten Brussel kennelijk moest geruststellen. De pui van hun estamiet had weinig gemeen met het Parijse decorum van de chique cafés langs de lanen...

Onder die eenvoudige etablissementen in de Noordwijk bevonden zich

natuurlijk ook 'peeshotels'. Zoals in alle stationsbuurten veroorzaakte de constante stroom anonieme mensen onvermijdelijk "*une louche animation [qui] gravitait autour des hôtels borgnes de la rue de Brabant et du Progrès*"⁶. Toch bleef het hotelwezen rond het Noordstation niet beperkt tot bordelen of rudimentaire overnachtingsplaatsen voor armetierige lieden. Via hun specifieke functies leverden ze allemaal een eigen bijdrage aan een globaal huisvestingssysteem: tot op zekere hoogte verdeelden ze een toeristische clientèle op zoek naar vermaak en ontspanning onder elkaar. Kortom, ze boden reizigers met een beperkt budget een deftig alternatief. Er was toen nog geen gestandaardiseerd hotelwezen in de gemiddelde prijsklasse zoals dat sinds het begin van de 20ste eeuw in de Verenigde Staten bestond. Bijgevolg namen de goedkopere hotels deze commerciële niche in waar de vraag groot was, gezien de geleidelijke democratisering van het toerisme tijdens het interbellum. Deze herbergen, vaak ook 'café-hotels' genoemd, gebruikten het logies als makkelijke en bijna natuurlijke (maar zeker geen secundaire) aanvulling op hun drankomzet.

De studie van deze duale samenstelling van de Noordwijk -met gestandaardiseerde giganten vooraan en familiepensions achteraan- bevestigt de hypothese dat er in Brussel een complementair hotelmodel bestond waarin iedereen profijt trok van deze onderlinge nabijheid. Dankzij de overeenkomsten binnen elk van deze groepen (in termen van diensten, omvang en prijs) konden ze gebruikmaken van de aantrekkingskracht van de hele hotelwijk, terwijl ze via hun respectieve eigenheid producten konden aanbieden die waren aangepast aan een clientèle met uiteenlopende eisen en middelen. Ze waren zo verschillend van elkaar dat reizigers wellicht zelden van de ene hotelwereld naar de andere overstapten, en bijgevolg hoefden de grootste hotels de kleinste niet te vrezen. Toch stapten sommige nieuwkomers in de

onbekende stad, nadat ze in eerste instantie voor een groot en bekend etablissement hadden gekozen, wellicht over naar een goedkoper hotel in de buurt nadat ze zich beter hadden geïnformeerd. Zo vormden de grote hotels een eerste, veilig sas voor een minder gegoede clientèle die nadat ze het hotelaanbod in Brussel grondiger had bekeken, opteerde voor huizen in de gemiddelde prijsklasse of pensions met een degelijke reputatie. Deze twee werelden waren dus nauw met elkaar verweven, en hoewel de grootste hotels voorwendden de kleinere namen niet te kennen, leverden ze zoals gezegd allebei een bijdrage tot een globaler hotelsysteem. Voor 1940 bestonden er dus wel degelijk goedkope maar goede hotels in Brussel, maar doordat ze klein waren en door particulieren werden geëxploiteerd, konden ze *a priori* niet worden onderscheiden van de louche of meer bescheiden etablissementen. Mond-tot-mondreclame, reisgidsen en persoonlijke ervaringen bleken de enige middelen waarmee de reizigers de kwaliteit konden beoordelen van de diensten die werden aangeboden buiten de bekende Brusselse mastodonten die op een internationaal publiek mikten.

BESLUIT

Uit deze verkenning van de Brusselse hotelgeografie blijkt dat deze sector een uitstekende indicator is van de dynamiek, de aftakeling of de sociaal-economische veranderingen in de verschillende zones van de stad. De ontwikkeling van hotels viel samen met het ontstaan van sommige wijken, terwijl hun verdwijning, zoals in de Koninklijke Wijk, een nieuwe bestemming van de ruimte inluidde. De aanwezigheid van een hotel moet trouwens altijd in de context worden geplaatst: het succes van een hotel wordt bepaald door zijn onmiddellijke omgeving. Net als cafés, winkels, theaters en bioscoopzalen vestigen hotels zich meestal aan dezelfde verkeersaders, en ze dragen gezamenlijk bij tot het leven in de stad. Vanuit dat oogpunt was de lokale verankering van de hotels in de stad heel belangrijk. Ze waren immers veel meer dan louter een ruimte waar alleen

REDACTIECOMITÉ

Jean-Marc Basyn, Stéphane Demeter,
Paula Dumont, Cecilia Paredes en
Brigitte Vander Bruggen

SECRETARIAAT

Cindy De Brandt

REDACTIE

Stéphane Demeter, Paula Dumont, Jean
Houssiau, Virginie Jourdain, Geneviève Lacroix,
Christophe Loir, Cecilia Paredes, Anne-Marie
Pirlot, Christophe Vachaudéz, Brigitte Vander
Bruggen, Isabel Vermote

VERTALING

Hilde Pauwels, Eric Tack, Gitracom

NALEZING

Suzanne Gillijns, Harry Lelièvre, Stephan Van
Bellingen, Mia Verstraete en de leden van het
redactiecomité

VORMGEVING

supersimple.be

DRUK

Dereume Printing

BEDANKINGEN

Philippe Charlier, Julie Coppens, Alfred de Ville
de Goyet, Alice Gerard, Jean-Luc Mousset,
Marie Theunissen

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Arlette Verkruyssen, directeur-generaal van het
Bestuur Ruimtelijke Ordening en Huisvesting,
Brussels Hoofdstedelijk Gewest - Directie Monu-
menten en Landschappen, CNN - Vooruitgangs-
straat 80, 1035 Brussel.

*De artikelen zijn gepubliceerd onder de verant-
woordelijkheid van de auteurs. Alle rechten voor
het reproduceren, vertalen of herwerken zijn
voorbehouden.*

HERKOMST VAN DE FOTO'S

*Mochten er ondanks onze inspanningen om
alle reproductierechten te betalen toch nog
gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden,
dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken bij
de Directie Monumenten en Landschappen van
het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.*

FOTO OMSLAG

Koninklijke Muntshouwborg te Brussel
(picture © Georgesdekinder.com).

LIJST MET AFKORTINGEN

ARB - Académie royale de Belgique
KBR - Koninklijke Bibliotheek van België
KIK-IRPA - Koninklijk Instituut voor het
Kunstpatrimonium
KMKG - Koninklijke Musea voor Kunst
en Geschiedenis
KMSKB - Koninklijke Musea voor Schone
Kunsten van België
MBHG - Ministerie van het Brussels Hoofdste-
delijk Gewest - Documentatiecentrum van het
Bestuur Ruimtelijke Ordening en Huisvesting
MSB - Museum van de Stad Brussel - Broodhuis
SAB - Stadsarchief Brussel

ISSN

2034-578X

WETTELIJK DEPOT

D/2013/6860/013

**Cette revue paraît également en Français
sous le titre *Bruxelles Patrimoines*.**